

ДО ПИТАННЯ ПРОГРАМИ ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ ВІДНОСНО ПІДЛІТКІВ ІЗ ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

Гуртовенко Наталія Вікторівна

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

ORCID ID: 0000-0002-5926-8736

Scopus Author ID: 57214329813

У статті розглянуто програму та методологію проведення дослідно-експериментальної роботи стосовно підлітків із девіантним стереотипом поведінки. Відповідно до поставлених завдань описана логічна схема дослідження та застосований набір методів, що визначив методіку експериментального дослідження. На підставі отриманих даних проведено інтерпретацію результатів дослідження, їх апробацію та оформлення дослідження. Теоретична розробка проблеми психологічних механізмів корекції девіантної поведінки особистості підлітків, попередні дослідження в констатувальному експерименті дали нам змогу визначити основні напрями формування експерименту, визначені основні завдання. Також було визначено роль психологічних механізмів корекції девіантної поведінки досліджуваних і виявлено деякі педагогічні умови підвищення ефективності корекції, було зафіксовано вихідний рівень вихованості та рівень відхилень у поведінці досліджуваних.

Водночас з урахуванням специфіки різних спеціальностей вищої професійної освіти й управління системою корекції девіантної поведінки особистості з використанням психологічних механізмів проведено порівняльний аналіз стану орієнтацій досліджуваних не тільки в різні роки, а й у різних групах, що мають певну специфіку компонентів системи виховання.

Аналіз отриманих результатів дав змогу вносити в перебіг експерименту необхідні корективи. Систему корекції девіантної поведінки особистості з використанням психологічних механізмів і на основі моделі психолого-педагогічної діяльності було відпрацьовано, методіку узагальнено, педагоги ознайомлені із застосуванням основних методик і форм проведення корекції девіантного стереотипу поведінки підлітків.

Виокремлені методіки проведення нами експерименту та визначення ефективності моделі педагогічної діяльності, що відповідає корекційно-розвивальним педагогічним завданням.

Ключові слова: експериментальне дослідження, девіантна поведінка, корекція, підлітки, психологічні механізми.

Hurtovenko N. ON THE ISSUE OF THE PROGRAMME OF EXPERIMENTAL WORK WITH ADOLESCENTS WITH DEVIANT BEHAVIOUR

The article describes the programme and methodology of research and experimental work with adolescents with deviant behavioural patterns. In accordance with the tasks set, the article describes the logical scheme of the study and the set of methods used, which determined the methodology of the experimental research. On the basis of the data obtained, the results of the study were interpreted, tested and presented. The theoretical development of the problem of psychological mechanisms of correction of deviant behaviour of adolescents, preliminary research in the formative experiment allowed us to determine the main directions of the formative experiment, and the main tasks were defined. The role of psychological mechanisms of correction of deviant behaviour of the subjects was also determined, and some pedagogical conditions for increasing the effectiveness of correction were identified, the initial level of education and the level of deviations in the behaviour of the subjects were recorded.

At the same time, taking into account the specifics of different specialties of higher professional education and management of the system of correction of deviant behaviour of a personality using psychological mechanisms, it made it possible to conduct a comparative analysis of the state of orientations of the research subjects not only in different years, but also in different groups that have certain specifics of the components of the education system.

The analysis of the results made it possible to make the necessary adjustments to the experiment. The system of correction of deviant behaviour using psychological mechanisms and on the basis of the model of psychological and pedagogical activity was worked out, the methods were generalised, and teachers were familiarised with the use of basic methods and forms of correction of deviant behavioural stereotypes in adolescents.

The methods of conducting the experiment and determining the effectiveness of the model of pedagogical activity that meets the correctional and developmental pedagogical tasks are highlighted.

Key words: experimental research, deviant behaviour, correction, adolescents, psychological mechanisms.

Вступ. Експериментальне дослідження включало чотири самостійні етапи, об'єднані спільною метою, завданнями та логікою проведення.

Під час розв'язання завдань дослідження ми застосовували такий набір методів, що визначив методіку експериментального дослідження:

- для розв'язання завдання аналізу матеріалів теоретичних джерел (зарубіжна та вітчизняна психологія) – вторинний аналіз інших досліджень (з педагогіки, соціології, філософії, антропології, психіатрії); контент-аналіз, факторний аналіз;
- для розв'язання завдань дослідження психологічних особливостей поведінки з відхиленнями – аналіз статистичних відомостей; включене і невключене спостереження; бесіди, інтерв'ю; опитування; тестування;
- для розв'язання завдання виявлення психологічних механізмів – аналіз наявних засобів психологічної корекції девіантної поведінки особистості; психологічний аналіз основних напрямів і методів психокорекційної практики; абстрагування, моделювання;
- для розв'язання завдання розроблення концепції корекції девіантної поведінки – аналіз теоретичних матеріалів; включене і невключене спостереження; бесіди, опитування, тестування; метод інтроспекції, моноспекції;
- для розв'язання завдання експериментальної перевірки ефективності корекції – вивчення наявного досвіду з проблеми дослідження; експеримент; аналіз, синтез, абстрагування, моделювання; констатувальний експеримент; формувальний експеримент; діагностичні методики;
- для розв'язання загальних стратегічних завдань дослідження – експертне оцінювання; аналіз статистичних відомостей; аналіз, синтез, абстрагування, моделювання; експеримент; вивчення наявного досвіду щодо проблеми дослідження; фокус-групи.

Матеріали та методи. На підставі отриманих даних проведено інтерпретацію результатів дослідження, їх апробацію та оформлення дослідження. Теоретична розробка проблеми психологічних механізмів корекції девіантної поведінки особистості підлітків та попередні дослідження дали нам змогу визначити основні напрями формувального експерименту, під час якого передбачалося розв'язати такі основні завдання:

1. Експериментально визначити психолого-педагогічні умови ефективного функціонування психологічних механізмів корекції девіантної поведінки особистості підлітків.
2. Проаналізувати можливості виявлених психологічних механізмів у корекційно-розвивальній практиці.
3. Визначити ефективність окремих компонентів концептуальної моделі педагогічної діяльності за допомогою запропонованих психодіагностичних методик.
4. Визначити кореляцію впливу психологічних механізмів на поведінку з відхиленнями особистості в підлітковому віці.
5. Теоретично обґрунтувати й експериментально довести ефективність використання психологічних механізмів корекції девіантної поведінки особистості в підлітковому віці.

Завдання експериментальної роботи зводилися до обґрунтування того, що корекція девіантної поведінки особистості підлітка може бути ефективнішою, якщо буде забезпечено відповідне застосування психологічних механізмів, визначених і представлених в авторській концептуальній моделі педагогічної діяльності, що відповідає корекційно-розвивальним педагогічним завданням.

Для розв'язання зазначених завдань і перевірки висунутої гіпотези дослідження потрібно було здійснити дослідно-експериментальну роботу, що було третім етапом дослідження.

Необхідність отримання об'єктивних і переконливих показників доведення висунутої гіпотези та розв'язання завдань дослідження призвели по потреби дослідити показників за період, що передував упровадженню, та за період дії пропонованої системи корекції девіантної поведінки особистості в підлітковому віці, тобто побудувати дослідно-експериментальну частину дослідження так, щоб вона містила три умовні етапи: констатувальний, формувальний та узагальнювальний.

Дослідно-експериментальна робота передбачала два етапи: експериментально-констатувальний і формувальний експерименти.

На експериментально-констатувальному етапі було визначено роль психологічних механізмів корекції девіантної поведінки досліджуваних і виявлено деякі педагогічні умови підвищення ефективності корекції.

На цьому етапі автором досліджено стан проблеми такими методами:

- включеного спостереження,
- фокус-груп;
- експертної оцінки;
- індивідуального глибинного інтерв'ю;
- анкетування та тестування.

Під час дослідження було визначено рівень відхилень у поведінці досліджуваних, визначено цінності орієнтації, досліджено чинники, що впливають на ефективність корекції, та встановлено психолого-педагогічні умови ефективного функціонування механізмів корекції девіантного стереотипу поведінки особистості підлітка.

Формувальний експеримент – другий етап дослідно-експериментальної роботи. У процесі дослідження ми визначали рівень ефективності системи корекції девіантної поведінки особистості з використанням психологічних механізмів. Експериментально перевірено основні компоненти педагогічної моделі, перевірялися можливості виявлених психологічних механізмів, заміряли ефективність окремих компонентів концептуальної моделі педагогічної діяльності із застосуванням різних методик.

Після доопрацювання програми та інструментарію дослідження було проведено формувальний етап експерименту.

Водночас проведено порівняльний аналіз стану орієнтацій досліджуваних не тільки в різні роки, а й у різних групах, що мають певну специфіку компонентів системи виховання.

Аналіз отриманих результатів дав змогу вносити в перебіг експерименту необхідні корективи. Систему корекції девіантної поведінки особистості з використанням психологічних механізмів і на основі моделі психолого-педагогічної діяльності було відпрацьовано, методики узагальнено, педагогіки ознайомлені із застосуванням основних методик і форм проведення корекції девіантного стереотипу поведінки підлітків. Система корекції девіантної поведінки особистості з використанням психологічних механізмів набула концептуальної форми і змісту.

Результати. Таким чином, до моменту завершення дослідно-експериментальної роботи система корекції девіантного стереотипу поведінки особистості з використанням психологічних механізмів переважно існувала в концептуальній моделі, запропонованій автором з урахуванням її реалізації на дослідно-експериментальному етапі.

Вибірку експериментальних і контрольних груп з урахуванням специфіки навчального закладу здійснено в такий спосіб: виокремлено показники рівня вихованості та рівня відхилень у поведінці в періоди дії різних систем виховання; зіставлено рівні активності спілкування за трьома базовими ознаками: спрямованості, інтенсивності та продуктивності. Зіставлено також рівні соціальної поведінки досліджуваних.

Після завершення формувального експерименту показники досліджуваних контрольних груп, відомості про ефективність системи корекції та відомості про ефективність системи корекції девіантної поведінки особистості з використанням психологічних механізмів порівняно з аналогічними показниками контрольних груп.

Перед початком формувального експерименту проводилося анкетування досліджуваних за показниками, які можна вважати емпіричними індикаторами особистісних цінностей, почуттів, дій, спрямованості.

Під час проведення дослідно-експериментальної роботи все вищесказане дало змогу:

- дослідити вплив змісту окремих компонентів системи корекції девіантної поведінки на її ефективність;
- визначити вплив цілісної системи психологічних механізмів на ефективність корекції девіантної поведінки;
- проаналізувати динаміку рівня ціннісних орієнтацій і вихованості досліджуваних, у тому числі структурні компоненти моральної свідомості (моральні потреби, здібності, самооцінку);
- визначити ефективність концептуальної моделі системи корекції девіантної поведінки особистості з використанням психологічних механізмів на основі авторської моделі педагогічної діяльності.

Проведений нами констатувальний експеримент зафіксував низький рівень ціннісних орієнтацій досліджуваних. Зауважимо, що в межах психологічного напрямку досліджень проблема цінностей – одна з фундаментальних, оскільки система ціннісних ставлень особистості детермінує поведінку людини протягом усього її життя, тобто є складником потребово-мотиваційної сфери особистості [1, с. 685].

Тому ефективність корекції девіантної поведінки особистості з використанням психологічних механізмів можлива на основі сконструйованої нами авторської моделі психолого-педагогічної діяльності, яка є відповідною корекційно-розвивальним психолого-педагогічним завданням.

Після етапу формувального експерименту було узагальнено та проаналізовано результати дослідно-експериментальної роботи, підбито її підсумки. Емпіричними показниками, що дають змогу зафіксувати динаміку ефективності корекції девіантної поведінки особистості з використанням психологічних механізмів, стали:

- статистичні дані про стан правопорядку й дисципліни;
- дані про ціннісні установки досліджуваних;
- відомості про ієрархію смисложиттєвих цінностей;
- мотиви, що визначають діяльність;
- динаміка успішності.

Реалії сучасності, інші якості особистості диктували пошук нових методів, форм, технологій, психолого-педагогічних умов досягнення цілей.

Сучасні наукові дослідження дійшли розуміння того, що девіантна поведінка – це складне соціальне і психологічне явище. Під девіантною поведінкою розуміються вчинки, дії людини, які не відповідають офіційно встановленим або фактично сформованим у такому суспільстві нормам, або соціальне явище, виражене в масових формах людської діяльності, які не відповідають офіційно встановленим чи фактично сформованим у такому суспільстві стандартам та шаблонам поведінки [2, с. 119]. Отже, заходи із запобігання та корекції мають бути комплексними: економічними, ідеологічними, соціальними, психологічними та педагогічними, здійснюватися державою та суспільством загалом, розглядатися та розв'язуватися як комплекс виховних завдань, що враховують психологічні механізми її зародження, прояву та корекції.

Наявна система виховання, як уже зазначалося, має недоліки низки чинних компонентів. Саме тому, розробляючи систему корекції девіантного стереотипу поведінки особистості в підлітковому віці з використанням психологічних механізмів, ми прагнули не просто враховувати реалії наявної виховної системи (середовища), а й можливості мінімізувати негативні наслідки, які є похідними конкретної виховної системи.

Цілком зрозуміло, що, на відміну від навчального процесу, виховна діяльність не завершується якимось контрольним заняттям, тому встановлювати рівень виховання вкрай важко. Вимірювання значущості тих чи інших цінностей, ціннісних орієнтацій для підлітків і молоді проводили психолого-педагогічними методиками, соціологічними методами (анкетування, експертне опитування, індивідуальні глибинні інтерв'ю тощо). Готовність до практичної соціально-значущої діяльності вивчали методом аналізу й узагальнення відомостей щодо добровільної участі в діях у різних громадських заходах і організаціях, вибору ними стилю поведінки тощо.

Логіка організованого і проведеного нами експерименту та визначення ефективності моделі педагогічної діяльності, що відповідає корекційно-розвивальним педагогічним завданням із використанням методик:

1. На початок експерименту здійснено заміри параметрів в освітніх установах, залучених до експерименту. За результатами замірів було визначено експериментальні та контрольні групи.

2. Через певний визначений час здійснюється повторне вимірювання параметрів, згідно з дослідницькою програмою. Проведено порівняння з раніше отриманими даними. Враховано чинники виховного середовища.

3. У систему виховання освітніх установ, що входять до програми нашого дослідження, вводиться авторська модель педагогічної діяльності, що відповідає корекційно-розвивальним педагогічним завданням. Потім здійснено вимірювання параметрів, згідно з дослідницькою програмою. Результати ретельно проаналізовано. Проведено необхідне коригування компонентного складу, функцій системи корекції девіантної поведінки особистості досліджуваних.

4. Здійснюється четвертий вимір параметрів ефективності системи корекції девіантної поведінки особистості. Результати вимірювання на кінець експерименту були узагальнені, інтерпретовані та лягли в основу верифікації гіпотези дослідження.

5. Після зіставлення результатів вимірювання параметрів системи корекції девіантної поведінки особистості досліджуваних з умовами дослідження зроблені висновки щодо підтвердження гіпотези.

Можливість дослідити ефективність впливу пропонованої системи корекції девіантної поведінки особистості на досліджуваних, коли деякі її компоненти мають суттєві особливості, сприяла ухваленню рішення виокремити як експериментальні групи досліджуваних різних освітніх установ, що мають свої особливості в побудові систем виховання й корекційних програм. Під час перебігу дослідження це було потрібно з огляду на те, що існувала необхідність визначити динаміку процесу успішності корекційної діяльності досліджуваних в умовах різних систем виховання. Логіка експерименту з впровадження представлених раніше теоретичної та факторної моделей системи корекції девіантної поведінки особистості та виконуючої програми така:

- досліджувані, що входять до дослідження і представляють різні освітні установи, мали приблизно однакову попередню шкільну підготовку й життєвий досвід. Вимірювання ціннісних установок досліджуваних, узагальнення даних, що свідчать про зміну їхньої поведінки, проводилося до початку і після завершення формульованого експерименту в контрольних експериментальних групах;

- аналіз динаміки особистісних якостей показав ефективність сформованої нами системи корекції девіантної поведінки особистості з використанням психологічних механізмів загалом, дав змогу визначити найбільш значущі соціально-педагогічні умови її ефективного функціонування;

- аналіз досягнутих результатів в експериментальних групах дав змогу зробити висновки про вплив конкретних компонентів системи корекції та їхню значущість.

Висновки. З метою забезпечення єдиного розуміння співробітниками освітніх установ (педагогами, психологами, вихователями) загальних підходів до реалізації системи та набуття навичок проведення корекційних заходів у системі навчання було проведено цикл методичних занять, що дало змогу забезпечити чітке функціонування компонентів системи в пропонованому обсязі.

З метою організації зовнішнього і внутрішнього середовища виховання в базових освітніх установах спільно з різними громадськими організаціями було реалізовано проєкти, що ґрунтуються на засадах соціальної роботи.

Такою є методика й організація дослідно-експериментального дослідження з виявлення, визначення, обґрунтування й апробації психологічних механізмів ефективної корекції девіантного стереотипу поведінки особистості в підлітковому віці. Отримані під час дослідження результати були інтерпретовані й покладені в основу верифікації дослідницької гіпотези.

Література:

1. Кобильченко В. В., Омельченко І. М. Цінності як основні складники структури особистості дошкільника. *Духовно-інтелектуальне виховання і навчання молоді в ХХІ столітті*. 2022. Вип. 0 (4). С. 684–687.
2. Ком'яга А. В., Головка В. М. Проблема поведінкової девіації молоді та профілактика девіантної поведінки неповнолітніх. *Південноукраїнський правничий часопис. Правова система: теорія і практика*. Вип. 4-2022. Ч. 2. С. 118–122.

References:

1. Kobylchenko, V. V., Omelchenko, I. M. (2022). Tsinnosti yak osnovni skladnyky struktury osobystosti doshkilnyka [Values as the main components of the preschooler's personality structure]. *Dukhovno-intelektualne vykhovannia i navchannia molodi v KhKhI stolitti – Spiritual and intellectual education and training of youth in the XXI century*, 0 (4), 684–687 [in Ukrainian].
2. Komiaha, A. V., Holovko, V. M. (2022). Problema povedinkovoi devyatsii molodi ta profilaktyka deviantnoi povedinky nepovnolitnikh [The problem of behavioural deviance of young people and prevention of deviant behaviour of minors]. *Pivdennoukrainskyi pravnychiy chasopys. Pravova systema: teoriia i praktyka – South Ukrainian Law Journal. Legal system: theory and practice*, 4 (2), 118–122 [in Ukrainian].

Статтю прийнято до публікації 26.05.2025 р.